

ISTARSKI KAŠTELI

PRIPREMILI:
Krešimir Regan i Branko Nadilo

Utvrđeni gradovi i naselja sjeverno od Čepičkog polja

Prostor između Čepičkog i Boljuskog polja bio je pod austrijskom upravom i mjestom čestih sukoba s Mletačkom Republikom te je stoga prepun utvrda i utvrđenih naselja

U prikazu istarskih kaštela stigli smo i do utvrda sjeverno od Čepičkog polja, području koje obuhvaća sjeverni dio sadašnje općine Kršan i južni dio općine Lupoglav te većim dijelom istočni dio općine Cerovlje. Zapravo to je predjel između Čepičkog polja na jugu i vrha Boljuskog polja na sjeveru koji je s istoka omeđen padinama Učke i željezničkom

prugom Lupoglav – Štalije, a sa zapada starom cestom između Pazina i Kastva. U tom se dijelu Istre, uz područje dijela Čičarije (Žejane), zadržalo najviše Čiča (Čiribiraca) oko naselja Šušnjevice, Nove Vasi, Letaja i dr. Prostor je to koji je u srednjem vijeku bio pod austrijskom upravom i u sastavu Pazinske knežije što je obuhvaćala šire pazinsko područje, istočni dio poluotoka sjeverno od Plominskog zagorja, dio Čičarije i širu okolicu Trsta. To je također bilo područje čestih sukoba Mletačke Republike i Habsburške Monarhije i stoga prepuno utvrda i utvrđenih naselja.

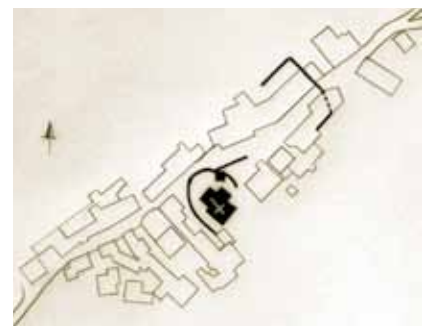
Gologorica – rodno mjesto notara Istarskog razvoda

Pregled kaštela tog dijela središnje Istre započinjemo s utvrdama uz pravadnu stazu i cestu koja je spajala unutrašnjost Istre s Kvarnerskim zaljevom. Prva je na redu najzapadnija **Gologorica** (tal. **Moncalvo**), malo

selo odnosno srednjovjekovni gradić 12 km sjeveroistočno od Pazina. Smještena je na brdskom odvoju iznad Gologoričkog potoka, jednog od mnogobrojnih pritoka rijeke Raše, a do nje se dolazi cestom iz Cerovlja i Paza što vodi dolinom Rakova potoka (pritoka Pazinčice). Pretpostavlja se da je hrvatsko ime izvedeno od složenice "goli brijeg" jer se naselje nalazi na flišnom laporastom hrptu brda (312 m), bez gustog zelenila. Talijanska je inačica doslovni prijevod hrvatskog imena, doduše često se naziva Montcalvo di Pisino (Pazinski), vjerojatno da se razlikuje od istoimenoga mjesta pokraj Žminja ili gradića u talijanskom Pijemontu. Čini se da je naziv u 19. st. skovao Carlo de Francheschi, političar i povjesničar te pripadnik obitelji koja je upravljala gologoričkim posjedom. Štoviše tvrdio je da se Gologorica na latinskom zvala *Mons Nudus* (*Goli Brijeg*), ali taj je oblik zabilježen samo u novijim crkvenim izvorima.

Kašteli ispod Učke na grafici Prospera Petronija iz 1681.

Tlocrt Gologorice

S obzirom da se Gologorica za industrijalizacije i urbanizacije u 19. st. bila podalje od glavnih putova u cijelosti je sačuvala negdašnju srednjovjekovnu urbanu strukturu. Poput brojnih istarskih kaštela leži na ostacima histarskoga gradinskog naselja iz željeznog doba, a bila je napuštena nakon rimske okupacije. U dokumentima se prvi put spo-

minje 1102. kao kaštel i središte feuda kojega je ondašnja vlasnica Ilmingarde za 500 srebrnjaka prodala plemiću Konradu i njegovoj supruzi Matildi, kćeri Burharta Moosburga i Acike Weimarske. Vjerojatno je već tada uz kaštel postojala nakupina kuća koja je poslije opasana zidinama. Valja svakako istaknuti da iz Gologorice potječe i plovnik (župnik) Mikula Gologorički, notar i pisac hrvatske glagoljaške verzije često spominjanoga *Istarskog razvoda* iz 1325., zapravo razgraničenja posjeda akvilejskog patrijarha, goričko-pazinskog kneza i predstavnika Mletačke Republike.

Kako je Gologorica u 19. st. bila podalje od glavnih putova u cijelosti je sačuvala negdašnju srednjovjekovnu urbanu strukturu

Gologorica je često mijenjala vlasnike sve do 1443. kada ju je kupio pazinski prepozit ili prepošt (voditelj svećeničkog kaptola) Andreas Schuel koji je zajedno s drugim posjedima osnovao beneficij (nadarbina odnosno crkveni posjed za uzdržavanje) za svećenike koji su bili obvezni triput na tjedan služiti misu u crkvi Sv. Nikole u Pazinu. Potom je rimsko-njemački car Fridrik III. Habsburgovac preuzeo pravo imenovanja nositelja

Središte Gologorice

beneficija, što su do 18. st. uglavnom bili pazinski kapetani ili pičanski biskupi, a potom markiz de Prié, Charles Antoine Biotz i naposljetku od 1772. obitelj De Franceschi koja je gologorički beneficij držala u zakupu do ukidanja feudalnih odnosa 1848. godine.

Cijelom svojom površinom povijesna jezgra Gologorice zauzima glavnicu dugačkoga i uskog ravnjaka izduženog i blago položenog od sjevera prema jugu koji je blagim padinama na zapadu i istoku odvojen od susjednih obronaka. Od negdašnjih obrambenih bedema koji su okruživali naselje u obliku izduženog i uskoga nepravilnog četverokuta danas

se očuvao tek manji dio s gradskim vratima na sjevernoj strani, a ostatak je u 18. i 19. st. srušen ili ugrađen u pročelja okolnih kuća. Sa sjevera i juga bedeme su dodatno štitali duboki obrambeni rovovi s pokretnim mostovima, ali su oni postupno zatrpani i pretvoreni u vrtove i vinograde. Pretpostavlja se da su bedemi bili izgrađeni u 16. st. nakon što je Gologorica bila nekoliko puta zauzeta i spaljena (1463., 1508. i 1511.).

Osim negdašnjih bedema okosnicu urbane sheme Gologorice čini glavna ulica, s obje strane omeđena nizovima kuća koje se protežu od sjevernih do južnih vrata ispred kojih se proširuje u mali trg. Tu je, tik uz srušena gradska vrata, u središtu podzidanoga ovalnog humka današnja barokna župna crkva Sv. Petra i Pavla. To je jednobrodna građevina iz 17. st. nastala temeljitom nadogradnjom starije gotičke crkve od koje se danas sačuvao tek glagoljski natpis popa Jurja Kaligarića iz 1595. na sjevernoj dograđenoj kapeli, reljef *Imago pietatis* (gotička pokaznica) iz 1446. i kalež iz 15. st. Kako se gologorička župa spominje i u *Istarskom razvodu*, vjeruje se da i gotičkoj prethodila još starija i manja romanička crkva.

Sjeverno se od crkve zvonik koji se počeo graditi u kasnogotičkom stolu, a dovršen je 1740. u baroku. To je masivni trokatni toranj, visok 24 m, pravokutnog tlocrta s blago skošenim podnožjem i

Ostaci utvrđenih vrata na ulazu u Gologoricu

natkrivenim poligonalnim tamburom te osmerostranom piramidom, građen je od fino klesanih kamenih kvadara s vijencima. Donji dijelovi zvonika imaju manje prozore, a treći je kat na sve četiri strane otvoren biforama.

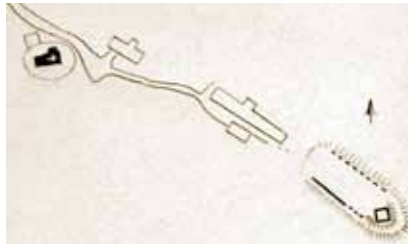
Na trgu je pokraj crkve velika kamena palača obitelji De Franceschi, dvokatna građevina s balkonom i portalom iz 1711., ukrašena grbom i natpisom te reljefom s prikazom Isusa. Mnogi drže da je to jedan od najljepših primjera skromne palače seoskih posjednika, funkcionalna i jednostavna u svojim dimenzijama i ukrasima.

Prikaz Gologorice zaključujemo opisom najstarije građevine – romaničke crkve Blažene Djevice Marije (kod lokve, na uzvisini iznad sjevernoga ulaza). To je manja jednobrodna romanička građevina s naknadno prigradenom preslicom na pročelju. Na sjevernom su zidu očuvani ostaci gotičkih zidnih slika nepoznatoga pučkog majstora iz približno 1400. (*Poklonstvo kraljeva*) i glagoljski grafiti iz 15.-16. st. Na groblju je i crkvića Svih Svetih s glagoljaškim grafitom iz 1549. [1, 2].

Utvrdeno selo na "golom" brdu

U brežuljkastome se kraju nedaleko od Gologorice i spomenute ceste smjestilo **Gradinje** (tal. **Gradigne**) koje ne treba brkati s istoimenim selom pokraj Oprtija. Gradinje u općini Cerovlje zapravo i nije klasično naselje već je, u srednjem vijeku ali i danas, niz raštrkanih zaselaka na brežuljkastom kraju (vrh Kroti – 321 m) iznad Gradinskog potoka, jednog od pritoka Raše. Čine ga desetak zaselaka kao što su Runkovci, Ragovinci, Kranjčići, Matuljci, Muzlavci, Gajani, Mandari, Banovina i sl., a zajedničko su ime dobili su prema utvrdi ili gradini čiji su ostaci u zaseoku Ragovinci, na istočnom kraju zaravni koja se potom strmo spušta prema podnožju brda. Taj je lokalitet poznat pod nazivom Torina (Turina), zapravo nazvan je prema ostacima branič-kule koja dominira cijelim područjem.

U dokumentima nije zabilježen graditelj kaštela, ali se na službenim internet-

Tlocrt Gradinja s položajem crkve i utvrde

skim stranicama općine Cerovlje kao prvi spomen navodi 1102. godina u darovnici Ulricha II. Weimar-Orlamunde. Ipak na temelju sačuvanih dijelova građevine, graditelje sadašnjeg kaštela valja potražiti u gospodarima susjednog vlastelinstva Paz kojem su 1300. prikjučene zemlje oko Gradinja. Vjerojatno je gradnju započela tek obitelj Walderstein u 15. st., a dovršila obitelj Barbo u 17. st. dogradnjom i pregradnjom utvrde u palaču. Poput drugih brojnih utvrda na području Pazinske knežije i Gradinje je bilo na udaru mletačke vojske u Uskočkom ratu (1615.-1618.).

Gradinjski kaštel na Valvasorovu crtežu

Ostaci gradinjskog kaštela

Kada je 1695. obitelj Barbo prodala Gradinje knezovima Auersperg građevina je još bila pod krovom, a već je u 18. st. prepuštena zubu vremena.

Gradinje i nije klasično naselje već je to niz raštrkanih zaselaka na brežuljkastom kraju iznad Gradinskog potoka, jednog od pritoka Raše

Zahvaljujući Valvasorovu crtežu i postojećim ostacima znamo da se gradinjski kaštel sastojao od visoke branič-kule i velikoga utvrđenog dvorišta čiji su obrambeni zidovi okruživali zaravan ispred kule u obliku izduženoga i uskog četverokuta. Od ostalih je građevina uočljiva tek manja građevina naslonjena na sjeverno pročelje kule i istočni obrambeni zid. Iako su se od obrambenih zidina sačuvali tek skromni ostaci, sjeverna je polovica kule bila sve do-

nedavno očuvana gotovo do krovišta, no nažalost je u olujnoj noći početkom 2010. došlo do urušavanja gornjih dijelova. U Valvasorovo vrijeme pročelja su kule imala velike pravokutne prozore, što ujedno potvrđuje da je najkasnije u 17. st. preuređena u palaču. Na crtežu o izvornoj obrambenoj namjeni svjedoči tek jedna visoka i uska istaka (erker) na južnom pročelju, s jednoslivnim krovom i kruškolikom puškarnicom. Na ulazu u kaštel bilo je maleno predgrađe, današnji Ragovinc, koje na crtežu označa-

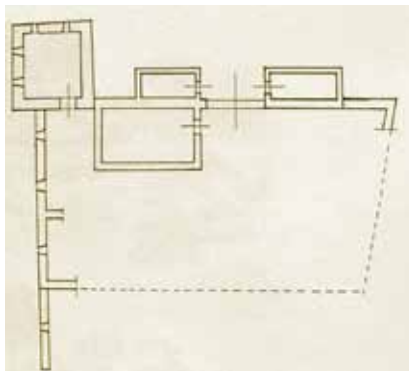
vaju dva niza kamenih kuća uz prilaznu stazu. Na sjeverozapadnom ulazu bilo je groblje s crkvicom Svih Svetih. To je manja jednobrodna sakralna građevina s upisanom apsidom, zvonikom na preslicu i trijemom (lopicom) na pročelju. Današnji je oblik dobila u obnovi 1604., ali su nedavno u apsidi pronađene freske s kraja 12. ili početka 13. st. koje nedvojbeno svjedoče o njezinu romaničkom podrijetlu. U središnjem su dijelu apostoli, a u donjem orantice (žene raširenih ili podignutih ruku) u molitvi. Mlađi sloj fresaka s kraja 15. st. prikazuje Krista na prijestolju okruženog s papom i mučenikom sv. Sikstom II. i mučenikom sv. Lovrom, Sikstovim đakonom. Na freski je pop Ambrožić, svećenik boljunskog kaptola, 1526. urezao glagoljski grafit [3, 4].

Ruševni ostaci moćne rezidencije

Sjeverno od Gologorice i Gradinja, pokraj stare ceste koja središnju Istru spaja s Kastvom, smješten je Paz (tal. **Passo**), danas manje selo s 83 stanovnika između Cerovlja i Boljuna. To je staro naselje na brdskom sedlu (330 m) iznad staze kojom je u davnoj prošlosti prelazio najkraći put između doline Boljunčice i Pazinčice, da bi 1785. za cara Josipa II. bila izgrađena cesta Učka – Vranja – Boljun – Paz – Pazin koja se stoga i naziva "istarska Jozefina".

Paz je naselje na brdovitu sedlu iznad najkraće veze doline Boljunčice i Pazinčice na kojoj je za cara Josipa II. izgrađena tzv. "istarska Jozefina"

Paz se u dokumentima prvi put spominje od 12. st. kao posjed akvilejske crkve pod imenom Pas ili Paas, a potom kao Pasperc i Pasberk ili Passberg kako i dandanas glasi njemački naziv toga naselja. Valja istaknuti da ga talijanski pisac i geograf Fortunato Olmo u 17. st. naziva "Villa del Cane", što je zapravo izravni prijevod hrvatskog naziva za istoimenu domaću životinju.

Tlocrt kaštela u Pazu

U vrijeme svoga prvog spominjanja Paz je dio velikoga boljunskog vlastelinstva, u čijem sastavu do približno 1300. kada je Friedrich (Fritz) Eberstein dobio selo Paz kao feud od akvilejskog patrijarha Rajmunda i počeo graditi prvu utvrdnu. Vlastelinstvo je 1374., nakon smrti Mixea Ebersteina, posljednjega muškog potomka te obitelji, postalo dijelom habsburške Pazinske knežije. Njime je najprije upravljala obitelj Walderstein koja je i nadogradila stari kaštel. Za rata Cambrainske lige s Mletačkom Republikom Paz su 1508. osvojili i zapalili Mlečani. Tada su zarobili i odveli u zatočništvo Baltazara Waldersteina koji je u Veneciji i preminuo. Sljedeće je godine Paz oslobodio habsburški vojskovođa Krsto I. Brinjski Frankopan, pa je posjede naslijedila njegova kćer Barbara udana Barbo. Nakon njezine smrti 1570. Paz je naslijedio sin Messaldo Barbo koji je staru i ruševnu gotičku utvrdnu obnovio u renesansnu utvrđenu rezidenciju o čemu svjedoči i natpis na ulazu u kaštel.

Uz Messalda je vezana jedna od najmračnijih epizoda toga utvrđenog naselja. Već smo spominjali da je dio obitelji Barbo bio naklonjen protestantizmu (koji u Istri nije ostavio znatni-

jih tragova), no Messaldo je bio toliko gorljivi pristaša reformacije da je 1574. u Vrhnici ubio svog sina Kastelana koji se nije želio odreći katoličke vjere. Za taj zločin bio je osuđen i utamničen te 1589. pogubljen na glavnom trgu u Ljubljani. "Mještani su jednom pričali da je baš odonda ta moćna obitelj počela propadati, a njihov se dvor u Pazu stao sam naglo rušiti", napisao je Vladimir Nazor kojeg je ta obiteljska drama potaknula na pisanje pripovijetke *Monstrum iz Paza*. Nazor je između ostalog zapisao kako "ubavi Barbov dvor (...) strši razdrt i trošan povrh seoca Paz. Obnoć kuka na crnoj zidini čuk, vele kmetovi da to stenje neka prokleta duša – valjda ona sinoubojice Mesalda".

Messaldo Barbo bio je gorljivi pristaša reformacije pa je ubio sina jer se nije htio odreći katoličke vjere, a o tome je Vladimir Nazor napisao pripovijetku *Monstrum iz Paza*

Kaštel Paz s podgrađem na Valvasorovu crtežu

Mesaldovi su nasljednici vladali Pazom do 1665. kada ga je kupila plemićka obitelj Auersperg za čije je vladavine tijekom 18. st. stara utvrda napuštena i prepuštena zubu vremena. Stoga ne čudi da se od negdašnje moćne utvrđene rezidencije danas sačuvali tek skro-

mni ostaci na istočnom rubu naselja, na lokalitetu Gradina. Ruševine u cijelosti pokrivaju dugačku i usku zaravan izduženu od zapada prema istoku koja je strmim padinama sa zapada i istoka odvojena od susjednih obronaka. To je inače veliki obrambeno-rezidencijalni kompleks koji se sastoji od snažne utvrđene jezgre te vanjskoga utvrđenog dvorišta sa zapadne i istočne strane.

Poput nekih susjednih kaštela jezgra je Paza manja utvrda trapezoidnog tlocrta izgrađena na najvišoj točki iznad naseља, duga 30 i široka 19 m. Na zapadnoj je strani, gdje je pristup utvrdi najlakši, bila u jednom uglu snažna pravokutna kula, dok je obrambeni zid bio dodatno branjen s dvije manje građevine pravokutnog tlocrta, smještene uz vanjsko pročelje.

Premda je od palasa sačuvana tek jedna veća prostorija s unutrašnje strane zapadnoga obrambenog zida, tik uz ugaonu kulu, te skromni ostatci druge građevine u jugoistočnom dijelu, zahvaljujući Valvasorovu crtežu znamo da je to bila velika rezidencija s tri dvokatna krila koja su okruživala malo unutrašnje dvorište, a sa zapadne je strane jednokatno krilo bilo naslonjeno na zidine. Palas je bio pokriven dvostrešnim, a kula piramidalnim krovom. S istočne je strane pristup središtu utvrde dodatno branilo vanjsko utvrđeno dvorište, od kojega se danas sačuvao tek fragment južnog zida s puškarnicama. Utvrđeno

je vanjsko dvorište bilo i sa zapadne strane. Premda nisu sačuvani nikakvi ostaci, veličina se ipak može naslutiti prema tragovima na terenu.

Podgrađe se kaštela smjestilo podno istočne padine, tik uz staru cestu. To je manje naselje od dvadesetak starih kamenih kuća i dvije crkve, a čini se da je i danas broj kuća i stanovnika jednak onome koji je bio u 17. st. i u vrijeme nastanka crteže, a možda i u 15. st. kada je naselje i nastalo.

Na zapadnom je izlazu iz sela barokizirana župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije iz 1579., jednobrodna građevina s preslicom iznad ulaza, okruglom apsidom i sakristijom na spoju s brodom. Od negdašnje se kasnogotičke crkve sačuvala tek ukrašena kustodija (kameni ormarić i zidu) Baltazara Waldersteina iz 1496. s dvije grbovima ukrašene nadgrobne ploče iz 1636. i 1700.

Na istočnom je ulazu u selo, na vrhu brežuljka s lijepim pogledom na Paz i Boljunsko polje, grobljanska crkva Sv. Vida s djelomično očuvanim zidnim slikama iz 1461. majstora Alberta iz Konstanza (*Priestolje milosti i Bogorodica s Djetetom*). To je također manja jednobrodna crkva koja je izvorno imala dvije upisane pravokutne apside. Ispred je pročelja trijem (lopica), a iznad visoka preslica s dva manja i dva veća otvora za zvona. Na južnom je zidu, ukrašen porodičnim grbovima iz 1570., uzidan

sarkofag Barbare Walderstein, majke Mesalda Barba [2, 3].

Neosvojiva utvrda

Nešto se sjevernije, također uz "istarsku Jozefinu", ali u sastavu općine Lupoglav, nalazi **Boljun** (tal. **Bogliuno**) koji je 7 km južno od općinskog središta i na vrhu omanjega i strmoga zapadnog ogranka Učke.

Poput brojnih drugih ih kaštela i Boljun se razvio na mjestu prapovijesne gradine, napuštene za rimske vladavine te ponovno naseljene u ranome srednjem vijeku kada su na istarski poluotok prodrli Slaveni i Hrvati. Čini se da su Rimljani takvo privremeno vojničko naselje nazivali Ad Fines, poput mnogih drugih u našim krajevima, i da se iz toga poslije razvio oblik Finale, ali možda je to bila i rimska utvrda Alvum koju spominje Ptolomej. Neki nagađaju da se suvremeniji Finale razvio iz njemačkog oblika Vynal odnosno Vanyol jer se takav oblik spominje u izvorima početkom 19. st.

Sadašnja panorama Paza (snimio: N. Milčić)

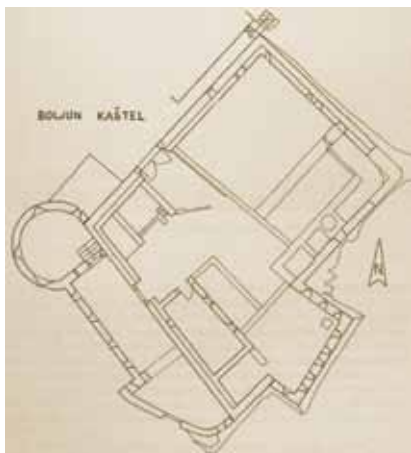

Tlocrt Boljuna kao utvrđenog naselja (M. Štrk-Snoj)

Castrum ili utvrđeno naselje na tom se području prvi put spominje 1064., a potom je to središte seoske komune koje

je istarski markgrof Ulrik I. prepustio 1102. akvilejskim patrijaršima i tada se Boljun pod imenom Bagnoli prvi put spominje u dokumentima. Vjerojatno u tom slučaju ime ipak nije povezano s toplicama kako je to slučaj s nekoliko toponima u južnom dijelu Istre.

Boljun je Akvilejska patrijaršija držala do sredine 14. st., kada ga je patrijarh Bertrand de St. Ginnes prepustio plemićkoj obitelji Turrini. Naslijedili su ga potom braća Nicholas i Albert Eberstein i onda 1373. prepustili Hugu III. Devinskom, kada se Boljun prvi put spominje kao kaštel, ali srušeni. Nakon izumiranja obitelji Devinski, Boljun je 1399. nakratko stekao Nikola Kožljački (Nikola Gotnikar ili Nikola Wachenstein) koji je obnovio kaštel.

Tlocrt kaštela u Boljuna (M. Štrk-Snoj)

Nedugo je potom Boljun u vlasništvu plemićke obitelji Elacher i kožljačkih Mojsijevića (Moise), a potom i senjskih Nikolića. Od 1600. vlasnici su mu Sinkovići, poznata senjska obitelj, i tada započinje novo razdoblje boljunske povijesti obilježeno sustavnim naseljavanjem izbjeglica pred Osmanlijama. Kako se uglavnom radi o uskočkim obiteljima, boljunski je kraj postao poprištem trajnih sukoba uskoka i Mlečana. Mlečani su inače u dva navrata napadali Boljun (1508. i 1612.), čak su ga u 16. st. kraće vrijeme i posjedovali, ali je boljunska utvrda općenito važila kao neosvojiva. Nakon što je 1618. sklopljen mir između Habsburgovaca i Mlečana, boljunski je kaštel ipak počeo gubiti na važnosti.

Današnja panorama Boljuna (snimio: N. Milčić)

Premda je održavanje sustavno zanemarivano, ipak je gotovo u cijelosti sačuvan i pripada najbolje očuvanim istarskim kaštelima.

Nakon mira s Mlečanima boljunski je kaštel izgubio na važnosti pa je sustavno propadao, ali ipak pripada najbolje očuvanim istarskim kaštelima

To je utvrda pravokutnoga tlocrta duga približno 30 m i široka 28 m s unutrašnjim dvorištem te okolnim građevinama. Unatoč brojnim dogradnjama, još se uvijek može uočiti izvorna srednjovjekovna utvrda s kruništem od gibelskih zubaca (karakteristično krunište utvrda sjeverne Italije) koja je u renesansnom stilu naknadno povećana kulom na jugoistoku te predziđem i kulom potkovičastoga tlocrta na jugozapadu. U utvrdu se iz dvorišta ulazilo kamenim stubištem, a drvenim stubama obrambenim zidovima na koje su s unutrašnje strane bile postavljene drvene stražarske staze.

Utvrđeni Boljun na veduti J. W. Valvasora

Ulaz je u utvrdu bio najprije na jugozapadnom zidu prema trgu Mostacu (nazvan prema negdašnjem pokretnom mostu za ulaz u kaštel), a danas se nalazi na sjeverozapadu, dok su uz sjeverni ugao kaštela i tzv. mala vrata. Od ostalih je graditeljskih dijelova kaštela zanimljiva i južna lažna kula. Riječ je o povišenju zidova južnog ugla kaštela prije renesansne nadogradnje koji se promatračima doimlje poput pravokutne kule.

Za razliku od kaštela, srednjovjekovni bedemi nisu sačuvani premda su se još u 19. st. spominjala i južna "Vela vrata". Od negdašnjeg položaja tih vrata do kaštela vodi sljemenom brežuljka glavna ulica na koju se nadovezuje niz poprečnih prolaza i uličica koje čine nekoliko *insula* s nizovima kuća iz 17. i 18. st. Na trgu je Mostacu skladište za desetinu (*Kašča*), ispred je u visini prizemlja dograđena loža s rustičnom arkadom. Obje su građevine nastale u 16. st. i rijedak su primjer seoske komunalne uprave.

Boljunu također ima i nekoliko lijepih crkava. Župna je crkva Sv. Jurja, koja ima kasnogotičko poligonalno svetište te glagoljske natpise iz 1590. i 1641., obnovljena i nadograđena sredinom 17. st., a uz nju je 1645. na pročelju izgrađen visoki i masivan zvonik. Crkva Sv. Kuzme i Damjana romanička je jednobrodna građevina izduženog tlocrta s upisanim apsidom, s preslicom nad ulazom i ostacima zidnih slika, koje su također pronađene i u ruševnoj crkvi Sv. Petra (14. st.) i u crkvi Sv. Fabijana i Sebastijana (12. ili 13. st.) ispod naselja. Osim po graditeljskoj baštini, Boljun je poznat i po glagoljskim zapisima, posebno epigrafskim spomenicima (dese-

Dvorac Belaj s gospodarskim sadržajima (snimio: N. Milčić)

tak kamenih natpisa), ali i po rukopisima matičnih knjiga, knjigama bratovština i ispravama iz 16. i 17. st. Nakon ukidanja feudalizma Boljun je postao lokalno središte pa je početkom 20. st. imao pučku knjižnicu, hrvatsku pučku školu i Društvo za štednju i zajmove, a 1910. postao je općinsko središte. Danas je to malo selo sa 73 stanovnika [3, 5 i 6].

Dvorac namijenjen turističkim sadržajima

Na kraju prikaza ovoga relativno slabije poznatog dijela Istre ulazi se u središte prostora gdje se u nekoliko kilometara nalaze čak tri značajna vrijedna kaštela iako su razdijeljena između dvije općine – Cerovlje i Kršan. Započnimo s ma-

njim naseljem **Belaj** (tal. **Bellai**), poznato po istoimenome plemićkom kompleksu okruženom vinogradima koji tvore negdašnji kaštel preuređen u ladanjski dvorac i okolne gospodarske zgrade. Inače je taj obrambeni kaštel na zapadnim obroncima Učke prvi put spomenut 1367. pod njemačkim nazivom Bray u dokumentu kojem ga akvilejski patrijarh ustupa na godinu dana plemiću i vazalu Dujmu Sv. Vita iz Rijeke. Sudeći po tome ime je možda potaknuto širokim i prostranim poljem ili pogledom. Nakon što je u Uskočkom ratu stradao kaštel Sv. Martin, dotadašnje središte belajskog posjeda, Daniel Barbo sagradio je blizini novu rezidenciju – dvorac Belaj. U posjedu je njegovih potomaka bio do 1668. kada su zajedno sa susjednim Pazom, Čepićem i Kožljakom

kaštel u ladanjski dvorac i njime gospodaričili sve do 1945. kada su ga jugoslavenske vlasti nacionalizirale i dale na uporabu domaćoj poljoprivrednoj zadrugi, a potom zadružnome poljoprivrednom dobru. Danas je kao registrirani spomenik kulturne baštine ponovno u privatnom vlasništvu te dijelom obnovljen. Štoviše, prije nekoliko godina kupio ga je Valerij Zainulovič Garipov, bivši ruski političar i zamjenik ruskog ministra za goriva i energetiku, inače jedan od najboljih ruskih geofizičara. Dvorac je prodala tvrtka *Istros* iz Roča, a u tijeku su pregovori s vlasnikom gospodarskih zgrada Zorkom Ivičem iz Belaja o objedinjavanju i obnovi cijelog kompleksa koji bi mogao ponuditi brojne turističke sadržaje.

Dvorac Belaj na Valvasorovu crtežu (u pozadini ruševine Šabeca odnosno Poserta)

prodali Ivanu Vajkardu von Auerspergu. Sve je te posjede u dolini rijeke Raše Ivan Vajkard potom ujediniio u jedinstveno vlastelinstvo Wachsenstein (hrvatski Kožljačka gospoštija) i središte iz srednjovjekovnog kaštela Kožljak, po kojem je i dobio ime, prebacio u Belaj. Ivanovi su nasljednici u baroknom duhu pregradili stari

Belaj je zaštićeni spomenik i nedavno ga je kupio jedan bivši ruski političar, a u tijeku su pregovori o prenamjeni cijelog kompleksa za brojne turističke sadržaje

Belajski plemićki sklop smjestio se na brežuljku (212 m) uz lokalnu cestu od Pazina prema dolini Raše. Središnji je rezidencijalni dio dvorac pravokutna tlocrta (40 x 25 m) s četiri dvokatna krila. S tri strane unutrašnje dvorište zatvaraju polukružne arkade u prizemlju i na prvom katu, dok ga sa sjeverozapadne strane zatvara ulazno krilo s pročeljem ukrašenim kamenim portalom te

Dvorac Belaj na dojmljivoj fotografiji (snimio: N. Milčić)

plitkom atikom s preslicom i zvonom iz 18. st. kada je to krilo nadograđeno za jedan kat. Izgled je dvorca prije te intervencije također sačuvan na Valvasorovu crtežu.

Na pravokutnim prozorima postavljene su rešetke od kovanog željeza, a najraskošnije su izrađene na prozoru kapele. Zidovi galerije na prvom katu donedavno su bili oslikani pejzažima s prikazom dvorca i okolice. Bili su oslikani u osamdesetim godinama prošlog stoljeća kao dio scenografije za jedan francuski povijesni film.

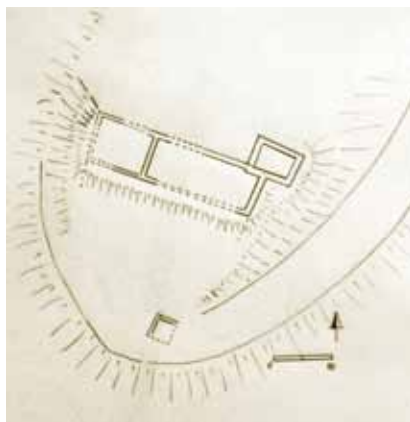
U prizemlju je kapela Sv. Henrika II. (973.-1024.), njemačkog kralja i rimskog cara, s baroknim mramornim oltarom i oslikanom oltarnom palom, nadgrobnim pločama obitelji Barbo i nadgrobnim pločama plemićkih obitelji iz Kršana, Kožljaka i Paza prenesenim u Belaj iz crkve Sv. Marije na Čepičkom jezeru nakon zatvaranja pavlinskog samostana. To je inače jedina crkva u Istri posvećena tom svecu.

Lijevo i desno od rezidencijalne palače u istoj liniji nižu se gospodarske zgrade s podrumima, konjušnicama i štalamama, koje su s dvorcem spojene visokim ogradnim zidovima. To su dugačke i uske prizemne građevine pokrivene dvostrešnim krovom. Premda nemaju neku posebnu graditeljsku vrijednost, s

dvorcem čine nerazdvojnu ambijentalnu cjelinu [2, 7].

Ostaci utvrde Posert odnosno Šabec

Nedaleko Belaja i prema sjeveru na vrhu su brežuljka ostaci kaštela **Posert** (tal. **Possert**). U literaturi se ostaci te utvrde često dovode u vezu s kaštelom Sv. Martina iz 11. st. koji je, kao što smo rekli, zajedno s cijelim područjem temeljito uništen u Uskočkom ratu, a te su tvrđnje potkrepljivale i obližnje ruševine crkve Sv. Martina koja je 1988. temeljito obnovljena.

Tlocrt utvrde Posert

Naime, utvrda Sv. Martin (Castrum Sancti Martini) spominje se u često isticanoj

darovnici Ulricha II. akvilejskim patrijarhu, pa se pretpostavlja da je izgrađena četrdesetak godina prije toga. U drugoj polovici 14. st. Sv. Martin pripadao je Pazinskoj grofoviji, a kada je 1436. došao u posjed obitelji Mojsičevića (Moise ili Moyses) cijeli se taj kraj počeo nazivati Posshart, a podgrađe je dobilo ime Possert (i u literaturi se često rabi takav naziv) ili Posrt kako ga izgovaraju okolni stanovnici. Navodno je u 16. st. Juraj Barbo izgradio novu utvrdu Šabec (Schabez u njemačkoj verziji) pa bi sadašnje ruševine trebale pripadati toj utvrđi. Kako je i Šabec teško stradao u Uskočkom ratu (1615.-1617), a krajem 17. st. potpuno napušten, umjesto utvrde Sv. Martin, sjedište je cijelog posjeda preseljeno u novoizgrađeni dvorac Belaj.

Vjerovalo da su Sv. Martin, Posert i Šabec zapravo ista utvrda građena u više navrata na istom mjestu, ali to nisu potvrdila dosadašnja arheološka istraživanja

Dosad se vjerovalo, upravo zbog obližnje crkve, da su utvrde Sv. Martin, Posert odnosno Possert i Šabec zapravo ista utvrda u više navrata izgrađena na istom mjestu. Međutim dosadašnja arheološka istraživanja, pokrenuta i obavljena posljednjih nekoliko godina da bi se spriječilo dalje urušavanje utvrde Šabec, nisu potvrdila tu tvrdnju i nastanak postojećeg kaštela svrstavaju u drugu polovinu 14. st., u vrijeme nakon 1367. kada su gospodarima utvrde i posjeda postali grofovi Gorički. Ipak prema postojećoj povijesnoj i arheološkoj građi ne može se pouzdano utvrditi jesu li Gorički bili graditelji Poserta ili su to bili Habsburgovci koji su naslijedili posjed nakon što je 1374. preminuo Albert IV. Gorički kao posljednji muški potomak istarske grane te obitelji. Ipak se zna da su kaštelom u 15. st. kao habsburški vazali gospodarili obitelji Guteneck (Gutenecker, Gvothnicar, Wodnikar) i Mojsijević (Moise) te naposljetku od 1529. Juraj Barbo.

Ruševine utvrde Posert (snimio: N. Milčić)

Ostaci se utvrde Posert odnosno Šabec nalaze na uzvisini iznad Letajskog potoka, u blizini ceste između Paza i Šušnjevice. To je utvrda nepravilnoga trapezoidnog tlocrta koja je širom stranom okrenuta prema sjeveru. Sastoji se od jezgre u sjevernom dijelu kompleksa i vanjskoga utvrđenoga dvorišta u središnjem i južnom dijelu. Dosad je otkopana tek jedna građevina kvadratnoga tlocrta pokraj prilaznog puta, za koju se pretpostavlja da bi mogla biti kula stražarnica uz vrata ili ostatak podrumske ili prizemne prostorije građevine naslonjene na južni obrambeni zid, kako to upućuje Valvasorov crtež kaštela gledan s jugoistočne strane. Sudeći prema konfiguraciji terena, pristup je utvrdi sa sjeverne i istočne strane bio je dodatno otežan obrambenom grabom, a tlocrtno je neobično sličan susjednom Pazu. Najbolje je očuvana cjelina kaštela njegova jezgra na najvišoj točki utvrde, također kompleks trapezoidnoga tlocrta koji je užom stranom okrenut prema jugu i sastoji se od visoke ugane branič-kule, palasa i utvrđenoga unutrašnjeg dvorišta. Branič-kula u sjeveroistočnom uglu u najboljem je stanju, a nalazi se na mjestu odakle je pristup utvrdi bio najlakši. Zgrada je to s četiri kata, sačuvana do visine od 13

m, nepravilna tlocrta (duga 8 m, široka 6 m) i nagnutog podnožja. Na pročelja ima nizove uskih puškarnica s manjim kvadratnim prozorima kvadratnog okvira na gornjim katovima, osim na zapadnom pročelju gdje su blizu spoja sa sjevernim zidom palasa nedavno rekonstruirana dva pravokutna prozora. Od ostalih detalja vrijedi istaknuti dva erkera na istočnom pročelju.

Ruševine Poserta odnosno Šabeca s pročelja (snimio: N. Milčić)

Palas se nalazi zapadno od kule, a sačuvano mu je istočno pročelje gotovo do krova, a prema nedavnim arheološkim istraživanjima znamo da je to bila trokatna građevina pravokutnog tlocrta (19 x 8,15 m) u koju se ulazilo sa zapadne strane iz utvrđenoga unutrašnjeg dvorišta (10,25 x 8,15 m).

Kaštel je propadao od Uskočkog rata sve do kraja 2004. kada su pod vodstvom Josipa Višnjića i Luke Bekića počela arheološka istraživanja koja još uvijek traju. Da bi se zaustavilo daljnje propadanje 2009. građevinski je sanirana branič-kula. Projekte su izradile tvrtke *Instrukt projekt* iz Rovinja i *TGI* iz Pule, a kulu etapno obnavlja *Kapitel* iz Žminja.

Zasad se još ne može sa sigurnošću reći jesu li utvrde Sv. Martin, Posert i Šabec bile na istom ili različitim mjestima. Ipak valja reći da je 1784. kartograf Valle na području između Paza i Belaj ucrtao kaštel Racuti koji bi se mogao odnositi na Šabec. U tom bi slučaju Posert i Sv. Martin bez obzira na obližnju crkvu s grobljem bili negdje drugdje, možda i na odvojenim mjestima [8, 9, 10].

Skromni ostaci podgrađa

Prikaz kaštela sjeverno od čepičkoga polja završit ćemo **Letajem** (tal. **Letai**). Riječ je o nestalom kaštelu čiji se skromni ostatci mogu prepoznati na lokalitetu Gradina, na sjeverozapadnom kraju dugačke i uske visoravni brda između Letajskog potoka na zapadu i Boljunščice odnosno jezera Letaj na istoku. Ispred se ostataka utvrde nalazilo podgrađe od kojega se osim skromnih ostataka zidova u gustom šumi najbolje očuvala tek romanička grobljanska crkva Sv. Jurja s preslicom koja je dograđena u 16. st.

U dokumentima se prvi put spominje 1064. kada je Henrik IV. ustupio posjed istarskom markgrofu Ulrichu I. Zna se da je 1367. bio u posjedu Dujma od Sv. Vida u Rijeci, a 1400. plemićke obitelji Guteneck i njihovih nasljednika, gospodara susjednog Kožljaka, da bi od 1665. i Letaj s brojnim drugim posjedima bio u vlasništvu plemićke obitelji Auersperg.

Crkva Sv. Jurja u Letaju

No u tom je razdoblju već bio ruševina pa ga Valvasor za posjeta tom kraju nije mogao ni narisati [2, 11]. (nastavit će se)

IZVORI

- [1] De Franceschi C.: *I castelli della Val d'Arsa*, Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (1899) 14.-15., str. 152-197.
- [2] Ivetac J.: *Korijeni istarskih gradova*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin 2002.
- [3] Foscan L.: *I castelli medioevali dell'Istria*, Edizioni Italo Svevo, Trst, 1992.
- [4] Dagostin A.: *U Gradinju pronađene freske iz 12. st.* Glas Istre, (<http://www.glasistre.hr/kultura/vijest/186010>), provjereno 29. V. 2012.
- [5] Štrk-Snoj M.: *Boljunska baština*, Zbornik općine Lupoglav, 3. Lupoglav, 2001., str. 101-129.
- [6] Štrk-Snoj M.: *Arhitektonski elementi boljuskog kaštela*, Zbornik općine Lupoglav, 4., Lupoglav, 2003., str. 147-159.
- [7] Vlaketič, R.: *Belaj – od kaštela Sv. Martina do ladanjskog dvorca*, Nova Istra, 4 (1999) 1., str. 244-250.
- [8] Višnjič, J; Percan, T.: *Utvrdna Possert*, Hrvatski arheološki godišnjak, (2007), 318-321.
- [9] Višnjič, J; Percan, T.: *Utvrdna Possert*, Hrvatski arheološki godišnjak (2008), 5., str. 386-389.
- [10] Sirk Ž.: *Između lava i orla (I)*, Nova Istra, 7., (2002) 2.-3., str. 217-218.
- [11] Sirk Ž.: *Između lava i orla (I)*, Nova Istra, 7., (2002) 2.-3., str. 175-176.

FORTIFIED TOWNS AND SETTLEMENTS TO THE NORTH OF ČEPIĆ POLJE

The serial on Istrian castelli continues with an overview of some of the forts situated to the north of Čepić Polje, in the zone reaching southward to Boljun Polje, eastward to the Učka slopes and the Lupoglav – Štalije Railway Line, while it is delimited by the old Pazin – Kastav road to the west. Just like elsewhere in Istria, this region abounds in castelli which were most often formed on the remains of older Histrian strongholds, but were registered for the first time in the 11th and 12th centuries as centres of fiefdom estates. Poorly preserved walls and buildings

in Gologorica, a known Glagolitic centre, are presented. Ruins of Paz, well preserved town structure of Boljun, and Belaj, with its beautiful baroque castle (protected as cultural monument), are also depicted. Remains of a mysterious fort of Posert or Šabec are described, and Letaj, now one of the strongholds of Istro-Romanian Ćićis, is mentioned. Notable buildings preserved to this day, mostly churches and palaces, are also presented in the descriptions of these fortified settlements.